

הגדה של פסח הפדות והפאר

פירושים יקרים וביאורים עמוקים
מגדולי רבותינו מפיהם אנו חיים
מאיר נתיבים בסיפור יציאת מצרים
להודות ולהלל לה' אלוקי אבותינו
על גאולתנו ועל פדות נפשנו

הרב עמנואל ברנשטיין

הגדה של פסח
הפדות והפאר
הרב עמנואל ברנשטיין

ניסן תשפ"ו

תרגום מאנגלית: רבקה מרגליות 052-7628099
עריכה: שילה שיאון
עיצוב כריכה ועימוד: ארלי יארמיש

הפצה: 'יפה נוף' 1599-581-581 yefe.co.il
הוצאה לאור: 'הוצאת ספרים פלדהיים'

Printed in Israel נדפס בישראל

© כל הזכויות שמורות למחבר
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר
מידע או לשדר בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי,
מכני או אחר, כל חלק שהוא מספר זה. שימוש מסחרי מכל
סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט ללא אישור בכתב
מהמוציא לאור.

פלדהיים
הוצאת ספרים

Rabbi Baruch M. Ezrachi
Rosh Yeshivah

הרב ברוך מרדכי אזרחי
ראש הישיבה

בס"ד כ"ט פ"ח א"ת

ידידי מבחירי תלמידי ישיבתנו הקדושה, הרב הגאון רבי עמנואל ברנשטיין, מתעתד להוציא הגדה של פסח עם ליקוטים נבחרים. מיועד לדוברי וקוראי אנגלית. שפה שאיננו נמצא בפי.

אבל בידעי ובמכירי קאמינא, כי מופלא הוא מאוד המחבר הרה"ג רבי עמנואל הי"ו ויצ"ו. ובהסתמך על הכרותי עמו, הנני סמוך ובטוח, כי הינו מוציא מתח"י דבר מתוקן מאוד. כבר איתמחי גברא בספריו המפורסמים ובתועלת הרבה שלומדיהם ומעייניהם מפיקים מהם. לכן אמינא לפעלא טבא יישר. ואברכו כי ימשיך להפיץ פניני תורתו, לתועלת כל מעייניהם ולומדיהם, מתוך שובע שמחות, ובמיוחד מתוך שמחת התורה, וסיפוק רב מהתועלת שכל הוגי ספריו מפיקים מהם.

יבא הרב הגאון רבי מנחם עמנואל ברנשטיין שליט"א על הברכה, ויזכה שיפוצו מעיינותיו המבורכים חוצה, להגדיל תורה ולהאדירה.

רח' קסוטו 22, ירושלים 96433, ת.ד. 16246 P.O.B. טל. 02-6421337, Tel. 96433 Jerusalem Kassuto 22

* ההסכמות ניתנו למהדורת הספר באנגלית.

בס"ד

שמואל קמנצקי
Rabbi S. Kamenetsky

2018 Upland Way
Philadelphia, PA 19131

Home: 215-473-2798
Study: 215-473-1212

בס"ד

ד' פ' ויצא איש תבונה לפ"ק

מכתב ברכה

הדוגמא מעבודתו הנכבדה על הגדה של פסח הגיעני ביחד עם
הסכמות החשובות על ספרו בסוגיות הש"ס.
כולם מצאו חן בעיני ובטוח אני שרבים יהנו מדבריו הנעימים,
שביבים יקרים שמביאים את הקורא בהם ליהנות ולחשוב
מחשבות טהורות ועמוקות.
ברכתי שימשיך לחדש חידושים שרבים יהנו מהם ויהיה מנוי
ממזכי הרבים שצדקתם עומדת לעד.

דיבורי אמת, ה"א
שמואל קמנצקי

הקדמה

ליל הסדר הוא לילה מיוחד במינו בתוך השנה. אנו נערכים לקראתו מראש בדריכות ובציפיה, שכן מעמד כה מורכב וייחודי דורש הכנות רבות, התארגנות מוקדמת ומידה רבה של שימת לב, כדי לוודא שהערב אכן יתנהל כשורה. עם התקרב החג אנו משתדלים שלא לשכוח אף פרט חשוב. שאלות רבות מעין אלו עולות אז על דעתנו:

- באיזה ירק נשתמש לכרפס?
- מהו השיעור הראוי לאכילת 'כזית' מצה?
- איזה ירק בכוונתנו לקחת למרור, חסה או חזרת?
- מתי בדיוק חצות הלילה?

אין ספק שיש לתת את הדעת על עניינים אלה, שכן הם מאבני היסוד של ליל הסדר, ואם נבצע אותם כנדרש נזכה לקיים את מצוות היום כהלכתן. אולם ישנה שאלה נוספת שמתבקש שנשאל את עצמנו בנוגע לליל הסדר, ומשום מה היא לא כל כך נשאלת:

- מה אמור לקרות איתנו בליל הסדר?

זוהי נקודה למחשבה האמורה ללוות אותנו בכל משך הימים המיוחדים האלה. 'ליל הסדר' נקבע במתכונת זו מראש, כאשר כל שלבי ה'סדר' – המצוות הרבות שאנו מקיימים בו, חלקי ההגדה השונים וקטעי ה'מגיד' הרבים – כולם נועדו לפתח ולהטמיע בקרבנו השקפות יסוד בסיסיות בעבודת ה'. אנו אמורים להגיע על ידם לחוויה ייחודית שהשפעתה תמשיך ותהדהד בקרבנו לאורך כל ימות השנה: חוויית יציאת מצרים.

כאשר אנו ניגשים לעסוק בכל שלב ושלב של הלילה הגדול והקדוש הזה, עלינו לנסות להתחבר למסר שהוא משקף. לצד כל מה שהשקענו בליל הסדר, זהו הדבר העיקרי אותו אנו אמורים להשתדל לקבל ממנו.

הגדה זו, המבוססת על שיעורים שנמסרו במרוצת השנים, שאובה ממגוון רחב של דברי גדולי הדורות, אשר לכל אחד מהם טעמו וסגנונו הייחודי, אולם לכולם מכנה משותף השזור בהם ומאחד את כולם: להביא אותנו להבנה עמוקה ומוחשית יותר במהותה של גלות מצרים, לקלוט מהי משמעותה של יציאת מצרים עבורנו, ומדוע אנו נדרשים לעבור את תהליך היציאה ממנה כל שנה מחדש.

אודות הפירוש

חלק ניכר ומשמעותי מתוך קטעי 'מגיד' נושא אופי של 'דרש' – בו מפרשת ההגדה את פסוקי התורה המתארים את יציאת מצרים. על מנת להקל על הקורא, חילקנו את דברינו בחלק זה של ההגדה לשנים. בכל מקום בו הפירוש עוסק בנושא הנדרש בהגדה, הוא יופיע בגוף הטקסט. ובמקומות בהם הפירוש מתמקד יותר בהבהרת הבסיס הלשוני של הדרש עצמו, הוא יופיע בהערות השוליים של אותו הקטע. בסופה של ההגדה צורפו מאמרים אחדים העוסקים בהרחבה בענייני חג הפסח בכלל וליל הסדר בפרט.

ואני תפילה, שהגדה זו תסייע למעיינים להעמיק את הבנתם ולהוסיף משמעות לחוויית ליל הסדר. ויהי רצון שחג הפסח הבא עלינו לטובה יקרב אותנו במהרה לגאולה השלמה.

שלמי תודה

תודתי נתונה לאנשי הוצאת ספרים פלדהיים שעבדו על הספר במסירות ובמיומנות, בתרגומו, עריכתו, הגהתו ועיצובו. ברך ה' חילם, וחפץ ה' בידם יצליח להוציא לאור עוד כהנה וכהנה.

חובה נעימה לי להביע את רחשי לבי לידידי ר' אברהם וויינשטאק הי"ו, שלקח על עצמו את עול ההוצאות של הגדה זו לעילוי נשמת אביו ר' ישראל ז"ל. יבורך ממרום בכל מילי דמיטב, וזכר אביו ז"ל יהיה לברכה לו ולכל משפחתו.

בכל שנה, בשעה שאני ניגש לעריכת ליל הסדר בביתי, צפים ועולים בזיכרוני לילות הסדר של שנות ילדותי. אני נזכר בערגה בשילוב המיוחד של שלוה וחגיגות שהפילו הוריי ז"ל באותם לילות סדר, ואני מנסה, כל שנה מחדש, לשחזר אורה מיוחדת זו בעריכת הסדר שלי, ולהעבירה הלאה לילדי ולנכדיי. ליל הסדר חרוט בתודעתי מאותן שנים כרגע השיא של השנה, וכך היה גם עבור אחיי ואחיותיי, עימם חלקתי את הזמנים המיוחדים האלה, ואשר להם אני מקדיש את ההגדה הזו באהבה.

אחרונה חביבה, תודתי נתונה לאשתי היקרה, יהודית לאה תחי', אשר מסירותה הרבה, תמיכתה ועידודה, הם הסיבה והגורם המאפשר לי להקדיש את חיי ללימוד התורה ולהרבצתה.

עמנואל ברנשטיין

ירושלים, תשפ"ו

תוכן

13	פתיחה
23	סדר בדיקת חמץ
23	סדר שריפת חמץ
24	עירוב תבשילין
24	סדר אמירת קרבן פסח
28	סדר הדלקת הנרות ליום טוב
29	ההכנות לליל הסדר
31	סדר ההגדה
164	שיר השירים
168	מאמרים

מוגיד

באמירת ההגדה יכוין לקיים מצות עשה שבתורה לספר ביציאת מצרים בליל פסח. לאורך כל זמן אמירת ההגדה יש לגלות את המצות לעיני המסובים, כדי לקיים את דברי הגמרא: "לחם עוני - לחם שעונין עליו דברים הרבה" (פסחים לו ע"א). קודם "הא לחמא" יש נוהגים לומר זה:

הַנְּנִי מוֹכֵן וּמְזוּמֵן לְקִיּוֹם הַמִּצְוָה לְסַפֵּר בִּיציאת מצרים.

מגלה את המצות, מגביה את הקערה ואומר בקול רם:

**הָא לַחְמָא עֲנִיא דִּי אֶכְלוּ אַבְהָתְנָא בְּאַרְעָא
דְּמִצְרַיִם. כָּל דְּכָפִין יִיתִי וְיִיכַל, כָּל דְּצָרִיךְ יִיתִי
וְיִפְסַח. הַשְּׁתָא הָכָא, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא
דִּישְׂרָאֵל. הַשְּׁתָא עַבְדִּי, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּנֵי חוּרִין.**

"הא לחמא עניא"

בין מצרים לירושלים

קריאת קטע זה מעוררת בקרבנו כמה וכמה שאלות:

- א. מדוע הוא נכתב בארמית?
אחת התשובות הידועות היא שבזמן כתיבת ההגדה, היתה השפה ה'ארמית' מדוברת יותר מלשון הקודש, ולכן נכתב הקטע בארמית, כדי שיובן לכולם.
אלא, שאם זהו הטעם העיקרי לכך, אין זה מן הראוי שנמשיך ונאמר אותו בארמית גם בימינו. היה מן הראוי שכל אחד יאמר אותו בשפתו - בעברית, באידיש, באנגלית, בצרפתית, או בכל שפה אחרת.
ומלבד זאת, 'הא לחמא עניא' אינו ה'לב' של ההגדה, ישנם קטעים אחרים שלכאורה חשובים הרבה יותר ממנו לסיפור יציאת מצרים, ובהתאם לביאור הנזכר היה עלינו להעדיף לומר אותם בארמית!
- ב. ממבט שטחי, נראה כי שלושת המשפטים המרכיבים את הקטע אינם קשורים לה לזה, ואנו מדלגים בהם מנושא לנושא. במשפט הראשון אנחנו מתמקדים בתיאור המצה.

לאחר מכן אנו מזמינים אורחים לשולחן הסדר שלנו, ולבסוף אנו מביעים תקווה שבשנה הבאה נזכה לשבת בירושלים הבנויה. מהו המכנה המשותף לשלושת המשפטים האלה?

ג. מהו המובן של אותה 'הזמנת אורחים' לשולחן הסדר כשהיא נאמרת בשלב זה של הערב? הזמנה אמיתית היא כזו הנעשית בבית הכנסת, שם סביר יותר שנמצא אנשים שאין להם היכן להסב בליל הסדר. מה הטעם לומר זאת סביב שולחן ה'סדר', מאחורי דלתים סגורות, לאחר שכבר קידשנו על היין?!

מבאר רבי אליעזר אשכנזי⁸:

עד שנזכה לגאולה השלמה, ליל הסדר מעורר בנו תמיד רגשות מעורבים. מצד אחד, יש לנו כל כך הרבה על מה לחגוג. כשיצאנו ממצרים, לקח אותנו ה' לעם סגולתו; קיבלנו את התורה, שמלווה אותנו כבר אלפי שנות דור; היו תקופות בהן מצאנו את עצמנו יושבים בטח, מצליחים ומשגשגים, בוודאי בהשוואה למצבנו במצרים. אבל, תהיה זו טעות לערוך את הסדר כאילו לא חָסַר לנו דבר. אנו בהחלט במצב של חָסַר - עדיין לא זכינו לגאולתם השלמה של עם ישראל ולבניין בית המקדש. משום כך עוד בזמן הגמרא נתקן, שבשיאו של כל מאורע משמח עלינו להעלות את חורבן ירושלים על ראש שמחתנו. זו גם הסיבה לכך ששוברים כוס מתחת לחופה, כדי להזכיר לנו שגם שמחת הנישואין אינה שלמה כל עוד אנחנו בגלות.

אמירת 'הא לחמא עניא' בליל הסדר, כמוה כ'שבירת הכוס'. אכן, הקטע נאמר בארמית כי זו השפה בה דיברו בבבל כאשר יצאנו לגלות הראשונה, ולכן היא מייצגת את המעמד הגלותי שלנו. אנו מכריזים על היותה של המצה 'לחם עוני' אותו אכלו אבותינו במצרים, כי ליל הסדר שלנו די דומה, למעשה, לסדר הראשון אותו ערכנו במצרים, שכן גם כיום המצה נאכלת בשעה שאנחנו מחכים להיגאל.

את חלקו המרכזי של ליל הסדר בזמן המקדש תפס, כמובן, קרבן הפסח, ואת היעדרו אנחנו מבקשים לציין כעת, בפתחת הסדר. אחת ההלכות המיוחדות הנוגעות לקרבן הפסח היא שהוא מותר לאכילה רק למי ש'נמנה' (נרשם) לכך לפני השחיטה, שזמנה היה בשעות אחר הצהריים של ערב פסח. כלומר, מי שלא תכנן וקבע מראש עם מי הוא אוכל בליל הסדר, אינו יכול לצרף את עצמו בשעת הסדר עצמו. כדי לציין זאת לעצמנו, אנו אומרים "כל דכפין ייתי וייכול" - כל מי שרעב או נזקק, יכול להצטרף לסדר שלנו בכל שעה, מאחר וכיום אין לנו קרבן פסח, ולכן, לצערנו, אין לנו את המגבלה הזו.

חז"ל אומרים שכל המתאבל על ירושלים, זוכה ורואה בשמחתה⁹. לכן, אנחנו מסיימים את הקטע הזה בהבעת התקווה, שאחרי אזכור הגלות בה אנחנו שרויים היום, בשנה הבאה כבר נזכה להיות בני חורין בארץ ישראל!

8 ספר 'מעשי ה', 'מעשי מצרים', פרק כד.

9 תענית ל ע"ב.

מסירים הקערה מעל השולחן, או מעבירים אותה ממקומה לקצה השולחן, מוזגים כוס שניה וכאן הבן הצעיר או אחד מן המסובים שואל:

**מַה נִשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה מִכָּל הַלַּיְלוֹת
שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אָנּוּ אוֹכְלִין חֶמֶץ וּמִצָּה, הַלַּיְלָה
הַזֶּה – כָּלוּ מִצָּה.**

**שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אָנּוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת, הַלַּיְלָה
הַזֶּה – מְרוֹר.**

**שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אֵין אָנּוּ מִטְבִּילִין אֶפְלוּ פַּעַם
אַחַת, הַלַּיְלָה הַזֶּה – שְׁתֵּי פְעָמִים.**

**שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אָנּוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין מְסֻבִין,
הַלַּיְלָה הַזֶּה – כָּלָנוּ מְסֻבִין.**

"מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות..."

מה פשר כל השאלות הללו?

דגש רב ניתן לשאלות ששואלים בליל הסדר, וכדאי שנבין מדוע. הסיבה לכך היא, שאם הילדים לא יגלו סקרנות וישאלו שאלות, הרי שכל סיפור יציאת מצרים יתקבל אצלם כמידע בלבד, ולא זו מטרת ליל הסדר. רק כאשר הסקרנות תשאב את הילד פנימה, והוא יתעורר לשאול על המתרחש בשולחן הסדר, יוכל הסיפור להשפיע עליו רגשית, וזוהי הרי המטרה של ליל הסדר! מהותה של מצווה ייחודית זו 'סיפור יציאת מצרים' היא, שהאדם יחוש מעורבות רגשית ויראה את עצמו כאילו הוא עצמו יצא ממצרים. האברבנאל¹⁰ מוסיף ומציין, שאמנם ישנם ימים רבים בשנה בהם אנחנו מקיימים מצוות שעשויות להיראות בעיני מי שמעולם לא נתקל בהן לפני כן כנוהג מוזר. אולם בליל הסדר יש תופעה מיוחדת, האמורה לעורר סקרנות אצל הילדים באופן מיוחד. מה השתנה בתכונותיו של הלילה הזה מכל הלילות?

הייחודיות מתבטאת בכך שמצוות ליל הסדר נראות סותרות זו את זו! מצד אחד, אנחנו אוכלים מצה ומרור, שבעיני הילד הם מזכירים מצב של סבל ועבדות. ומצד שני, אנו נוהגים כבני מלכים בשעה שאנו מטבילים את הירקות ואוכלים בהסבה. בכל סדרת השאלות שואל הילד, למעשה, שאלה אחת גדולה: "מה נשתנה הלילה הזה?!" - כאשר בפועל הוא מונה את ארבעת המנהגים שנראים בעיניו כסותרים אלו את אלו¹¹.

"שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה..."

האם כך היא המציאות? הרי אין אף לילה בשנה בו אנו אוכלים גם חמץ וגם מצה! אמנם, בכל הלילות האחרים אנחנו רשאים לאכול כרצוננו, חמץ או מצה, בניגוד ללילה הזה בו מותר לאכול רק מצה. אבל, אם אכן זו כוונת השאלה, היא היתה אמורה להיות מנוסחת בדומה לשאלה העוסקת בהסבה, "שבכל הלילות אנו אוכלים בין יושבין ובין מסובין" - "שבכל הלילות אנו אוכלים בין חמץ ובין מצה". מהו, אם כן, פשר הנוסח הקיים, בו מתוארים שאר הלילות ככאלה שבהם אנו אוכלים גם חמץ וגם מצה?

מבאר זאת ה'בניין אריאל'¹² שמקורן של שאלות אלה הוא בזמן המקדש, כפי שנראה מסדרת השאלות המקורית המופיעה במשנה במסכת פסחים¹³, הכוללת גם שאלה העוסקת בקרבן הפסח שהיה קרב בבית המקדש, ואשר עליו להיאכל רק צלי.

בזמן המקדש היה אדם נדרש לעיתים לאכול גם חמץ וגם מצה. כאשר היה חווה מאורע שעורר בו פרץ רגשות של הודיה לקב"ה, כמו למשל, אם ניצל מסכנה מוחשית, הוא היה מביא קרבן תודה. קרבן התודה הוקרב בשעות היום, ובשרו נאכל בסעודה חגיגית בלילה, במהלכה היה המקריב מספר לנוכחים את הסיבה להקרבת קרבן התודה¹⁴.

כל ילד שחי באותה תקופה, לא יכול היה שלא לשים לב שלאווירה כליל הסדר יש את כל המאפיינים של סעודת ההודיה שאחרי הקרבת קרבן תודה: בשעות היום היו מקריבים

11 על פי גישה זו, מסביר האברבנאל מדוע לא נשאלה ב'מה נשתנה' גם שאלה המתייחסת לנוהג ייחודי נוסף המאפיין את ליל הסדר, והוא שתיית ארבע הכוסות! והביאור הוא, ששתיית יין אינה משתייכת באופן חד-משמעי לאחד משני הקצוות האלה של 'עבדות' ו'חירות', שכן אנשים רגילים לשתות יין הן כדי להפיג את יגונם והן לאות שמחה, ומשום כך, הילד יתקשה לשייך אותה לאחד משני המצבים הנוכחים. זוהי הסיבה לכך שלא נוספה שאלה זו לסדרת השאלות המפרטת את המנהגים הסותרים הנהוגים בערב זה. בדומה לכך, ניתן לבאר לפי גישה זו גם מדוע לא נשאלת ב'מה נשתנה' שאלה העוסקת במה שקרה רגע לפני שפתח הילד בשאלותיו, והוא הרחקת הקערה מהשולחן. פעולה זו נעשית במוצהר כדי לעורר את סקרנותו של הילד, ובכל זאת, כשהוא מציג את שאלותיו כעבור רגעים ספורים, נראה כי הוא מתעלם לחלוטין מפעולה זו, ומתחיל לשאול על שינויים אחרים. והיינו משום, שהדגש ב'מה נשתנה' לא הושם על הדברים הנראים מוזרים, אלא דווקא אותם דברים שנראים סותרים. ראה גם רשב"ם, פסחים קטו ע"ב, ד"ה 'פטרות', ובתוספות שם, ד"ה 'כדי'.

12 ביאור על התורה מאת רבי שאול מאמסטרדם, עמ' קכ.

13 דף קטז ע"א.

14 ראה אברבנאל ויקרא ז, יב. העמק דבר שם, פס' יג.

מחזירים את הקערה לשולחן. ומקצת המצות יהיו מגולות בשעת אמירת ההגדה, ועונים:

**עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם, וַיּוֹצֵאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
מִמֶּשֶׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרוּעַ נְטוּיָהּ. וְאֵלֹהֵינוּ לֹא הוֹצִיא
הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, הֲרִי אָנוּ**

קרבן, ובשעות הערב היו בני המשפחה והידידים מתאספים לסעודה דשנה. כל מה שניתן היה לצפות שיקרה בסעודת ההודיה, התקיים גם בליל הסדר. חוץ מדבר אחד.

במהלך השנה, קרבן התודה היה מלווה בארבעים לחמים, ששלושים מתוכם באו מצות ועשרה מהם היו לחמי חמץ. בליל הסדר לעומת זאת, הבחין הילד שהמצות אכן נמצאות, אך אפילו פירור אחד של חמץ אינו בנמצא. זהו הרקע לשאלתו של הילד: בכל הלילות האחרים הדומים ללילה הזה, אנו אוכלים גם חמץ וגם מצה - יחד עם קרבן התודה. מדוע, אם כן, בלילה הזה אנו אוכלים רק מצה?

"עבדים היינו לפרעה במצרים... ויוציאנו ה'..."

קטע זה מייצג, לפי שיטת שמואל¹⁵, את קיום ציווי חז"ל במשנה בעניין סיפור יציאת מצרים: "מתחילין בגנות ומסיימין בשבח". לדעת האברבנאל, קטע זה בא כתשובה לשאלת 'מה נשתנה'. כפי שתיארנו לעיל, סדרת השאלות מביעה תמיהה אודות סתירות בולטות במנהגי ליל הסדר, אשר חלקם מסמלים עבדות, בעוד אחרים מסמלים חירות. ועל כך עונה האב שאכן, בערב זה אנו מציינים את שני המצבים גם יחד, העבדות והחרות, שכן הוא פותח ב"עבדים היינו לפרעה במצרים", ובהמשך הערב אנו מתארים כיצד הוציאנו ה' משם.

"ביד חזקה ובזרוע נטויה..."

עוצמה אלוקית

שני הביטויים לכוחו ויכולתו של הקב"ה - 'יד חזקה' ו'זרוע נטויה', החוזרים כמה פעמים בהגדה בהתייחס ליציאת מצרים, נראים קצת סתומים ולא מוגדרים. מה הם באים להביע,